

נקודת חיכוך חדשה – התנחלות במוסררה הערבית

דו"ח עיר עמים- יוני 2011

כמו כל שאר מובלעות המתנחלים בתוך שכונות פלסטיניות בירושלים המזרחית, גם המובלעת ההולכת ונוצרת עכשיו במוסררה הערבית מצויה במיקום בעל חשיבות אסטרטגית גדולה.

מוסררה הערבית היא שכונה פלסטינית קטנה, השוכנת ממזרח לכביש מספר אחת – קו הפסקת האש מ-1949 - ובסמוך לשער שכם, שהוא הכניסה החשובה ביותר לעיר העתיקה וגם זו המובילה לכיוון הר הבית. מוסררה הערבית מורכבת למעשה מרחוב אחד בלבד, שהוא הקצה המזרחי של רחוב הנביאים: תחילתו במתחם המסעדה ובית הקפה שמול שער שכם וסיומו בצומת בו נחצה הרחוב על ידי כביש מספר אחת. יש בו בין 15 ל-20 חנויות, שמאחוריהן מתחם לא גדול של בתי מגורים בו מתגוררות בין 20 ל-25 משפחות פלסטיניות. חשיבותה האסטרטגית של השכונה הזאת נובעת לא רק מקרבתה הרבה לעיר העתיקה ולהר הבית אלא בעיקר מהעובדה שהיא מצוייה בלב מה שניתן להגדיר כמרכז העסקים הראשי של ירושלים המזרחית.

כמו בכל השכונות הפלסטיניות האחרות בהן נוצרו מובלעות של מתנחלים, גם כאן נהנות העמותות העומדות מאחוריהן משיתוף-פעולה עם מוסדות שלטוניים כמו האופטרופוס הכללי שבמשרד המשפטים (המחזיק בבעלות על רבים ממבני השכונה) או משרד הבינוי והשיכון (המממן את עבודת המאבטחים הפרטיים המלווים את המתנחלים בבואם ובצאתם ממתחם מגוריהם). כמו במקרים אחרים, גם במקרה הזה טוענים המתנחלים כי מטרתם היחידה היא לגרום לכך שיהודים ישובו ויתגוררו במבנים שהיו בבעלות יהודית עוד לפני כינונה של מדינת ישראל וחלוקת ירושלים. כמו במקרים אחרים, גם במקרה הזה אין בהכרח קשר (משפחתי או אחר) בין היהודים שהרכוש היה בבעלותם לפני הקמת המדינה לבין היהודים הנכנסים אליו היום.

בתיה הראשונים של מה שקרוי היום מוסררה הערבית הוקמו ב-1875, במסגרת התהליך המכונה "היציאה מהחומות". גם יהודים וגם ערבים ביקשו אז לעזוב את תחומי העיר העתיקה ולשפר את תנאי מגוריהם באזורים שמחוץ לה; גם יהודים וגם ערבים החלו לבנות אז מצפון לשער שכם, במה שהפך לימים למוסררה הערבית. הערבים שעברו לשם מצאו עצמם תוך זמן לא רב מחוברים גיאוגרפית לשכונות ערביות אחרות שמצפון לעיר העתיקה; היהודים שעברו לשם מצאו עצמם מנותקים מהשכונות היהודיות האחרות, שהוקמו בעיקר ממערב לעיר העתיקה, על הדרך שהובילה ממנה לכיוון יפו.

המלך ג'ורג' 27
ת.ד. 2239
ירושלים 94581

27 King George St.
P.O. Box 2239
Jerusalem 94581

Tel. טל
+972-2-6222858
Fax. פקס
+972-2-6233696

www.ir-amim.org.il
mail@ir-amim.org.il

חלקה היהודי של השכונה נבנה ביוזמתו של ניסן ב"ק, שהיה עסקן בולט בקהילה החרדית-האשכנזית וביקש להקל על תנאי מגוריהם של בני קהילתו שברובע היהודי בעיר העתיקה. ב"ק רכש קרקעות מול שער שכם ומימן את בניית השכונה, אך עד מהרה התברר שרק מעטים מבני קהילתו נמשכים לשם. השכונה שהוא בנה עבור חרדים-אשכנזים כונתה בשם הכולל "בתי ניסן ב"ק", אך חולקה בפועל לשלושה מתחמים שונים; באחד התגוררו יהודים יוצאי גרוזיה, בשני יהודים שבאו מהקווקז ובשלישי יהודים מסוריה ועיראק. בין המתחמים וסביבם התגוררה אוכלוסייה ערבית וגם התפתחו אזורים מסחריים. יחסי השכנות היו טובים: יהודים וערבים החזיקו אלה ליד אלה חנויות ששירתו גם יהודים וגם ערבים.

השכנות הטובה נמשכה עשרות שנים אך הסתיימה בטרגדיה כבדה: ב-23 באוגוסט 1929, היום בו החל מה שמכונה "מאורעות תרפ"ט", יצאו עשרות מפגינים מוסלמים משער שכם ופשטו, חמושים בסכינים, על בתי השכונות היהודיות שממולו. בתום הסתערותם על בתי ניסן ב"ק נמנו שם 19 גופות של יהודים. כמעט כל היהודים שניצלו מההרג הזה נטשו את בתיהם וחנויותיהם ועברו להתגורר בשכונות יהודיות בטוחות יותר. המבנים הנטושים נתפסו על ידי דיירים וסוחרים פלסטינים, שרק חלקם יצרו קשר עם הבעלים היהודיים וחתמו עמם על חוזי שכירות.

בסוף שנות הארבעים, עם כינון השלטון הירדני בירושלים המזרחית, דאג השלטון החדש לרשום את כל הבתים והחנויות הללו על שם "האפוטרופוס על נכסי האוייב". האפוטרופוס הירדני ערך רישום מדוייק של כל הרכוש שהיה בבעלות יהודים, חתם על חוזי שכירות מוגנת עם הפלסטינים שהחזיקו בו והחל לגבות מהם דמי מפתח ושכר דירה.

ב-1967, בעקבות מלחמת ששת הימים, עבר הרכוש הזה מידי האפוטרופוס הירדני על נכסי האוייב לידי האפוטרופוס הכללי במשרד המשפטים הישראלי. האפוטרופוס הישראלי המשיך לגבות דמי שכירות מהדיירים הפלסטיניים אך במקביל פעל, על פי תיקון חוק שהתקבל בכנסת ב-1970¹, לאיתור הבעלים היהודיים או יורשיהם. ארבעת העשורים שחלפו מאז נטשו היהודים את השכונה הקשו מאוד על מלאכת האיתור. המעטים שאותרו קיבלו לידיהם את החזקה על רכושם, אך חוק הגנת הדייר הגן על הפלסטינים שהתגוררו שם במעמד של דיירים מוגנים ומנע את פינויים. חלק מהישראלים שקיבלו את רכושם בחזרה העדיפו למכור אותו לאלה מבין הדיירים הפלסטינים שהסכימו לרכשו; האחרים המשיכו לגבות מהם את דמי השכירות. כך או כך, אף יהודי לא ביקש אז, בשנות השבעים, לחזור ולהתגורר בבית שהיה שייך למשפחתו. כך היה עד 2002, אז נכנסה לתמונה עמותת מתנחלים בשם "חומות שלם".

¹ חוק הסדרי משפט ומנהל (נוסח משולב), תש"ל – 1970, סעיף 5

"חומות שלם" הוקמה על ידי הרב בני אילון, מי שהיה שר וחבר-כנסת מטעם תנועת מולדת ומי שעומד בראש ישיבת בית אורות, הפועלת להרחבת ההתנחלות היהודית באזור א-טור והר הזיתים. אחד הפעילים המרכזיים ב"חומות שלם" הוא צחי ממו, הפעיל גם בעמותות הפועלות לייחודה של שכונת שייח ג'ראח ולפינוי פלסטיניים המתגוררים בסמיכות לקבר רחל, בפאתי בית לחם. על פי פרסומים באתרי אינטרנט המזוהים עם הימין ועם תנועות המתנחלים, יש ל"חומות שלם" תוכניות מרחיקות-לכת. "חומות שלם" ואנשיה", מסופר באחד הפרסומים הללו, "הצליחו להעביר או להסדיר חזקה יהודית על כ-12 מתחמים וחצרות מבין ה-30 שקיימים במוסררה הערבית (...). חלקן נמצאות עתה בבעלות יהודית פרטית, וחלקן בבעלות האפוטרופוס הכללי. כמעט בכל הדירות מתגוררים עדיין ערבים, אולם אנשי 'חומות שלם' אומרים שבדעתם לנהל מו"מ עם הדיירים, לפנות אותם בהסכמה ולאכלס את המתחם כולו ביהודים, כדרך שהדבר נעשה בשנים האחרונות באזור 'שמעון הצדיק'².

סיפורה של משפחת שובאש, שהתגוררה במוסררה הערבית במשך עשרות שנים, ממחיש את אופייה של המציאות החדשה ההולכת ונוצרת בה. תחילתו של הסיפור בהסכם שכירות מוגנת שנחתם בתחילת שנות ה-40 של המאה ה-20 בין זכריה דבראשווילי, יורשם של יהודים יוצאי גרוזיה שהתגוררו שם עד 1929, לבין כמאל שובאש, פלסטיני שרכש ממנו בדמי מפתח את הזכות להתגורר בדירתו. עד 1948 שילם שובאש את דמי השכירות לדבראשווילי; מ-1948, אחרי שחלוקת העיר ניתקה אותם זה מזה, המשיך שובאש לשלם את דמי השכירות לאפוטרופוס הירדני על נכסי האויב. כמאל שובאש נפטר בינואר 1967. מייד לאחר מותו חתם האפוטרופוס הירדני על הסכם שכירות חדש עם כל חמשת ילדיו-יורשיו. דוריס שובאש, בתו של כמאל ומי שהתגוררה בדירה בזמן מלחמת ששת הימים, המשיכה אחרי המלחמה לשלם את דמי השכירות לאפוטרופוס הישראלי.

בפברואר 1974 היא קיבלה מכתב מהאפוטרופוס, בו הודיע לה כי הדירה בה היא מתגוררת "שוחררה לרשות בעליה" והיא מצוייה מעתה בבעלותה של תמר דברא, יורשתו של זכריה דבראשווילי, האיש עמו חתם אביה על חוזה השכירות המקורי. האפוטרופוס גם הודיע לשובאש כי עליה לחדול לשלם לו את דמי השכירות על הדירה וכי על מנת להמשיך ולשלם דמי שכירות כחוק יהיה עליה ליצור קשר עם תמר דברא. הוא העביר לה לשם כך את שמו וכתובתו של עורך דין תל אביבי שייצג אותה. עורך דינה של שובאש שיגר מכתב לעורך דינה של דברא, אך המכתב לא נענה. לא רק עורך הדין של תמר דברא נמנע מליצור קשר עם שובאש; גם תמר דברא עצמה נמנעה מכך, במשך לא פחות מ-26 שנים.

² משה ירושלמי, סביבות שמעון הצדיק שבות לידיים יהודיות, "שערים", 22 ביוני 2005 - <http://muni.tik-tak.co.il/web/news/luchot1.asp?modul=9&codeClient=1365&CodeSubWeb=0&id=42150&kategory=1000>

הקשר בין דוריס שובאש לבין בעלי הבית שלה התחדש רק ב-2002, שנתיים אחרי שאישה בשם חנה יכין רכשה ממשפחת דברא את הבעלות על הדירה. יכין פנתה לבית משפט השלום בירושלים בתביעה לפנות את שובאש מהדירה. את תביעתה היא ביססה על הטענה כי שובאש איבדה את זכותה להיחשב לדיירת מוגנת משום שנמנעה במשך עשרות שנים מלשלם למשפחת דברא את דמי השכירות.

בתשובתה לתביעה טענו פרקליטיה של שובאש כי משפחת דברא לא גילתה במשך כל אותן עשרות שנים כל עניין בדירה או בגביית דמי השכירות עברה וגם הזכירו לשופטים כי ב-1974 פנתה שובאש לעורך דינה של משפחת דברא, שנמנע אף הוא מלגלות עניין כלשהו בדירה. נימוקיה של שובאש נדחו על ידי בית המשפט ובתום הליך משפטי ארוך התקבלה תביעת הפינוי. "מסקנתנו היא כי לא עלה בידי המערערת (שובאש) לנמק באופן משכנע את מחדלה באי תשלום דמי שכירות במשך יותר משלושים שנה", קבעה שופטת בית המשפט המחוזי בירושלים אורית אפעל-גבאי בטרם הורתה לפנות את דוריס שובאש מביתה³.

הדירה פונתה וזמן קצר לאחר מכך נכנסו לגור בה מתנחלים. בחומר הרב שהצטבר בתיק המשפטי העוסק בדירה הזאת אין כל התייחסות לזהותה של חנה יכין, האישה שבשמה הוגשה תביעת הפינוי ושהעבירה את הדירה לידי המתנחלים המתגוררים בה היום. הדבר היחיד שניתן ללמוד הוא שהפרקליט שהגיש את תביעת הפינוי בשמה של יכין הוא עו"ד אלי שמואליאן, מי שרשום במסמכי רשם העמותות בתור בא כוחה של עמותת "חומות שלם".

זה איננו מקרה יחיד או יוצא דופן. פינוי הדירה בה התגוררה משפחת שובאש והדרך בה התגלגלה הבעלות על הדירה מבעליה היהודיים המקוריים, שלא גילו כל עניין בה במשך עשרות שנים, אל עמותת מתנחלים המתיימרת להיות ממשיכת דרכם של היהודים שגרו בשכונה לפני 1929 משקפים את התהליכים המתחוללים במוסררה הערבית. באתרי אינטרנט של הימין הדברים נכתבו בבירור. "לתחילת האיכלוס של מוסררה הערבית (במתנחלים יהודים) קדמה עבודת תחקיר של אנשי 'חומות שלם'", נכתב במאמר שהוצב באתר מורשת⁴. עבודת התחקיר של אנשי "חומות שלם", כך מסופר שם, הובילה לאיתור כמה מצאצאיהם של תושבי השכונה המקוריים ולרכישת זכויותיהם בבתים; אחר כך דאגו אנשי "חומות שלם", תוך שימוש קפדני בכל סעיפיו של חוק הגנת הדייר, לפינוי הדיירים הפלסטינים ולשיכון מתנחלים במקומם. "אלו בתים

³ ע"א 9310/06, לוריס שובאש נגד חנה יכין, פסק דין מיום 4 ביוני 2007

⁴ שם

של יהודים וקנינו אותם מהיורשים עצמם", אמר לאחרונה בני אילון. "הבתים נתפסו על ידנו ללא כל סיוע מצידו של האופוטרופוס"⁵.

סיפורו של בית הקפה הקטן של משפחת אבו-נדא מראה עם זאת שגם האופוטרופוס פועל לפינוי פלסטינים ממוסררה הערבית. המבנה ברחוב הנביאים 13, בו פועל מזה עשרות שנים בית קפה המשמש גם כמועדון הקלפים של קשישי האזור, היה שייך בשנות העשרים של המאה הקודמת לרבקה ג'נושווילי. האופוטרופוס הכללי במשרד המשפטים, שירש את הבעלות על המבנה מהאופוטרופוס הירדני על נכסי האוייב, לא הצליח לאתר את ג'נושווילי או את יורשיה. בתביעת הפינוי שהגיש נגד משפחת אבו נדא הוא מכנה אותה "הנעדרת"; את עצמו הוא מציג שם כמי ש"מנהל את הנכסים העזובים של רבקה ג'נושווילי אשת אליהו (להלן: 'הנעדרת')"⁶.

על פי המסופר במסמכים המשפטיים המצויים בתיק הזה, בית הקפה הקטן הושכר על ידי האופוטרופוס הירדני למוחמד בקיר שהשכיר אותו, כעבור שנים אחדות, לסובחי אבו נדא. לאחר פטירתו של אבו נדא הוא עבר לרשות בנו, איברהים אבו-נדא ועם פטירתו של איברהים, בנובמבר 2005, הוא עבר לידי אלמנתו מאג'דה וילדיהם. לכל אורך התקופה הזאת שילמה משפחת אבו נדא את דמי השכירות המוגנת כסדרם, תחילה לאופוטרופוס הירדני ולאחר מכן לישראלי.

בתביעת הפינוי שהגיש נגד משפחת אבו נדא התבסס האופוטרופוס על טענה יחידה אחת. משפחת אבו נדא, טען, העבירה את בית הקפה לבעלותו של מוחמד קאסתירו, תושב סילוואן שאין לו מעמד של דייר מוגן בנכס. עם העברת הבעלות לקאסתירו פג תוקפה של הדיירות המוגנת של משפחת אבו נדא ולכן נדרש קאסתירו להמיר את דמי השכירות המוגנת ששילמה המשפחה (פחות מ-200 שקלים לחודש) בדמי שכירות ריאלית (שגובהם נקבע על ידי שמאי ממשלתי על 2,600 שקלים לחודש). מאחר וקאסתירו סירב במשך שנתיים לשלם את דמי השכירות המוגדלים דרש האופוטרופוס את פינוי המבנה.

בני משפחת אבו נדא הכחישו בבית המשפט את הטענה כי מכרו לקאסתירו את בית הקפה. גם הם וגם קאסתירו טענו כי קאסתירו רק מנהל עבורם את בית העסק. השופטת שירלי רנר, קיבלה את טענתם ובכך השמיטה את הקרקע מתחת לדרישה לתשלום דמי שכירות ריאלית וביטלה את עילת הפינוי. אלא שבפסק דינה גילתה השופטת מידה בלתי מבוטלת של אקטיביזם שיפוטי הורתה על פינוי בית הקפה תוך הסתמכות על טענה שכלל לא נטענה בכתב התביעה. על פי חוק

⁵ ניר חסון, "נקודת החיכוך החדשה במזרח ירושלים", "הארץ", 15 באפריל 2011, <http://www.haaretz.co.il/hasite/spages/1225172.html>

⁶ ת"א 10846/05, האופוטרופוס הכללי כמנהל נכסי הנעדרת רבקה גנושווילי אשת אליהו נגד מאג'דה אבו נדא ואחרים, כתב תביעה מתוקן, בית משפט השלום בירושלים

הגנת הדייר, קבעה השופטת רנר, אין להעביר דיירות מוגנת בבית עסק ליורש שלא היה שותף, טרם מותו של בעל העסק, לניהול העסק; מאג'דה אבו נדא ובניה, הוסיפה וקבעה השופטת, לא היו שותפים לבעלה ואביהם בניהול בית הקפה ולכן פג תוקפו של הסכם השכירות ועליהם להחזיר את המבנה לאופוטרופוס⁷.

משפחת אבו נדא ערערה על פסק הדין. טיעונו העיקרי של עו"ד מוהנד ג'בארה, שהגיש את העירעור בשם המשפחה, הוא שהשופטת רנר ביססה את פסק הדין שלה על טענה שכלל לא נכללה בכתב התביעה של האפוטרופוס ושמשפחת אבו נדא לא יכלה, לכן, להתגונן מפניה למרות שהיא כופרת בה מכל וכל. "חשוב להדגיש", כתב עו"ד ג'בארה בעירעורו, "כי כתב התביעה היווה את המסגרת שמולה התמודדו המערערים (בני משפחת אבו נדא), ולפיכך מגננותיהם של המערערים כנגד התביעה נתחמו והוגבלו לדחיקת הנטען מבלי להתייחס כלל וכלל לשאלת מעמדה של המערערת 1 (מאג'דה אבו נדא), אשר בשום הקשר לא נטען לגביה כי היא משוללת כל מעמד ביחס לחנות, ואשר בשום הקשר לא ניטען כי אין לה זכויות שכירות מוגנות בנכס". העירעור, שהוגש לבית המשפט המחוזי בירושלים ב-16 במארס 2011⁸, עדיין תלוי ועומד בו.

נוכחות המתנחלים במוסררה הערבית הופכת מיום ליום למוחשית יותר ובולטת יותר. באחד המתחמים שנתפסו על ידם מתבצעות מזה חודשים אחדים עבודות בנייה נרחבות; במתחם אחר נתלה בהתרסה דגל ישראלי גדול ובכניסה למתחם שלישי הותקנה דלת פלדה בולטת, המבחינה אותו מיתר מתחמי המגורים בשכונה. באחד הביקורים שערכו אנשי "עיר עמים" בשכונה הם נתקלו בשלושה ישראלים לבושי אזרחית שאובטחו על ידי ארבעה שוטרים חמושים של משמר הגבול, הזדהו כ"אנשי שב"כ" ונכנסו למתחם המתנחלים שמאחורי דלת הפלדה. המתנחלים עצמם מלווים, כל אימת שבאים לשכונה או יוצאים ממנה, במאבטחים אזרחיים שנוכחותם בשכונה גדלה מיום ליום וגורמת לא פעם לחיכוכים ומתיחויות. בקרב תושבי השכונה הפלסטיניים נפוצות בזמן האחרון שמועות בדבר תוכניותיהם העתידיות של המתנחלים. על פי אחת מהן הם עומדים למלא את סמטאות השכונה במצלמות אבטחה רבות; על פי שמועה אחרת הם עומדים להתקין גם שער חשמלי בכניסה היחידה לשכונה, כך שרק דייריה הרשומים יורשו לשהות בתוכה. גם אם אין דרך לאשר את אמיתות החששות הללו, נראה כי עצם קיומם מעיד על אווירת המתח והפחד שנוצרה במוסררה הערבית כתוצאה מנוכחותם בה של מתנחלים.

⁷ ת"א 10846/05, פסק דין, ניתן ב-18 בינואר 2011

⁸ ע"א 31176-03-11, מאג'דה אבו נדא ואחרים נגד האפוטרופוס הכללי כמנהל נכסי הנעדרת רבקה ג'ונשווילי אשת אליהו, הוגש לבית המשפט המחוזי בירושלים על ידי עורך הדין מוהנד ג'בארה ב-16 במרץ 2011

הניסיון שנצבר בעבר בשכונות אחרות מראה כי תהליכי הייחוד וההתנחלות בשכונות פלסטיניות של ירושלים קשים מאוד לעצירה. במקרה הספציפי של מוסררה הערבית יש לתהליכי הייחוד הללו משמעות סימבולית יתירה. קו החלוקה בין ירושלים המערבית לירושלים המזרחית, כפי שנקבע ב-1949, יצר במוסררה מציאות ייחודית: חלקה המערבי של השכונה, שבעבר היה מאוכלס בעיקר בעיקר בפלסטינים, הפך לשכונה יהודית בעוד שחלקה המזרחי, שבעבר היה מאוכלס בעיקר ביהודים, הפך לשכונה ערבית. המציאות הזאת, ששיקפה אולי סוג מסויים של צדק חלקי ושברירי, הולכת ומתכרסמת במהירות.